

İnsan qəlbinin ən səmimi və ən təsirli duyğularından birinin bədii ifadəsi olan eşq-məhəbbət mövzusu dünya poeziyasının ən qədim və ən yaygın mövzularından sayılır. İstər Şərq ədəbiyyatında, istərsə Qərb poeziyasında bu mövzuya biganə qalan və ya sevgi tərənnümündən yan keçən hər hansı şairi təsəvvür eləmək belə çox çətindir. Xüsusən, azad məhəbbətin daha çox təqib olduğu ictimai mühitin qadağaları ilə üzləşən klassik Şərq poeziyasında sevgi mövzusu əsrlər ərzində yalnız fərdi intim yaşantıların deyil, eyni zamanda, dərin ictimai mətləblərin, ədalətsiz cəmiyyətlərdə insan azadlığı və hüquqlarının, insan arzu və istəklərinin ifadəçisi və daşıyıcısı rolunu oynayıb.

Şərq klassik lirikasının Nizami Gəncəvi, Əmir Xosrov Dəhləvi, Sədi Şirazi, Hafiz Şirazi, Mövlana Lütfi, Əlişir Nəvai, Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Füzuli kimi məşhur nümayəndələrinin yaradıcılığında sevgi mövzusu və eşq-məhəbbət tərənnümü məhz bu cür geniş miqyasa və dərin mahiyyətə malikdir.

Divan ədəbiyyatının müxtəlif janrlarında və sevgi mövzusunda yazdığı gözəl və özünəməxsus şeirləri ilə adını Şərqin böyük liriklərinin sırasında ədəbiləşdirən özbək klassiklərindən biri də Zəhireddin Məhəmməd Baburdur (1483-1530). Şairin özünün hər hansı şəkildə iştirakı ilə tərtib olunmuş divanı bizə qədər gəlib çatmasa da, onun dünyadakı müxtəlif əlyazmaları fondlarında qorunub saxlanan divanlarının çeşidli nüsxələrində klassik divan ənənəsinin tələblərinə uyğun olaraq, yüzdən artıq qezəlləri, çoxsaylı rübailəri, tuyuqları, məsnəviləri, müəmmaları, fərdləri və s. nümunələri mövcuddur.

Klassik poeziyanın başqa görkəmli nümayəndələri kimi, Babur lirikasında da sevgi-məhəbbət mövzusunun yeri aparıcı mövqeye malikdir. Tanınmış ədəbiyyatşünas, filologiya elmləri doktoru Yaşar Qasımbəyli yazır:

”Z.M.Baburun lirikası formaca və şəkildə müxtəlif olduğu kimi, estetik mündəriçəsinə və məzmununa, poetik hədəf və mövzularına görə də rəngberəngdir. Şairin lirikasını bu nöqteyi-nəzərdən aşağıdakı kimi təsnif etmək məqsədə müvafiqdir: 1. Sevgi lirikası. 2. Aftobioqrafik məzmunlu lirika. 3. Fəlsəfi məzmunlu və ümuminsani duyğular lirikası. 4. Təbiət və dünya gözəlliklərinin tərənnümü. 5. Şahanə duyğular şeirliyi.

Bizim bu araşdırmada əsas mövzumuz olan eşq-məhəbbət tərənnümünə gəlsək, bu tərənnümün özünəməxsus təzahür formalarını nəinki Babur lirikasının ayrı-ayrı janrlarında (qezəl, rubai, tuyuq və s.), hətta müxtəlif münasibətlərlə ”Baburnamə”dən yer almış şeir parçalarında da müşahidə etmək mümkündür və bunlar bir çox tədqiqatçıların diqqətini yaxından cəlb edib.

Amma biz burada Baburun ən ənənəvi mövzuda belə yüksək poetik məharətini diqqət mərkəzinə çəkmək üçün fikir və mülahizələrimizi Şərq lirik poeziyasının, o cümlədən, Babur lirikasının əsas janrı olan qezəl nümunələri əsasında davam etdirməyi daha məqsədəuyğun sayırıq və orijinalın əsas xüsusiyyətlərini (vəzn, qafiye, bədii sənətlər və s.) qoruyub saxlamaq üçün onları tərcümə etmədən yalnız azərbaycanca tələffüzə və əlifbaya uyğun şəkildə təqdim edirik.

Birinci nümunə:

Yaz fəsli, yar vəsli...

Zəhireddin Məhəmməd Babur yaradıcılığında eşqin tərənnümü

**Camalın vəsfini, ey ay, neçə eldən eşitgəymən,
Nə gün bolğay, vüsalına məni dilxəstə yetgəymən?
Tərəhhüm üzündən üzünü görməyə buyurgəysən,
Xoş olki, arizini görgəmə, sözün eşitgəymən.**

**İtindirmən, saçın zəncirini boynuma möhkəm qıl,
Ki, vadiyi fərağın içrə qorxuram ki, itgəymən.
Tərəhhüm qılmasan ya baxmay istigəna bilə ötsən,
Təzərrü qılğaman ya ağlağayman, özgə netgəymən?**

**Müeyssər bolmasa başımı qoymaqlıq ayağına,
Başımı alıb, ey Babur, ayaq yetincə getgəymən.**

Göründüyü kimi, bu beş beytlik qezəl nümunəsi, hər şeydən öncə, əks etdirdiyi sevgi yaşantısının səmimiyyəti və təbiiyyəti ilə diqqəti çəkir. Ümumən, məhəbbət tərənnümündə həyatı cizgilərin bolluğu ilə müşayiət olunan xəlqi ifadə tərzində Babur lirikasının əsas xüsusiyyətlərindən hesab olunur. Şərq klassik poeziyasının, o cümlədən, Babur lirikasının əsas yaradıcılıq metodu ənənəvi romantizm sayılsa da, şairin bir sıra qezəllərində müşahidə olunan realizm ünsürləri, bir tərəfdən, bu nümunədəki yaşantıların müəyyən mənada lirik ”məni”in keşməkeşli taleyi ilə bağlılığından qaynaqlanırsa, başqa tərəfdən, onun lirikasının heç kiminkinə oxşamayan özünəməxsus təbiətini müəyyənləşdirir. O cümlədən, bu özünəməxsusluq bədii məharət sahəsində də özünü aşkar şəkildə büruzə verir. Məsələn, nəzərdən keçirdiyimiz yuxarıdakı qezəldə əgər bəzi istiaə və təşbehlər (məşuqəyə ay kimi müraciət olunması, onun hörüyünün zəncirə bənzədilməsi və s.) ənənəvi təsir bağışlayırsa, sonuncu beytdə ”ayaq” sözünün hər iki mısradə, eyni zamanda, ”qədəh” mənasında da işlədilməsi ilə yaranan ehyam sənəti həqiqi baburənə məharətin parlaq misallarından biri kimi həssas oxucunu heyretə gətirir.

Böyük şairin lirik yaşantılarında bu cür söz oyunlarına tez-tez müraciət olunmasının poetik məharəti nümayiş etdirməklə yanaşı, başqa bir ciddi səbəbi də var. Dahi sələfi Əlişir Nəvainin ardınca Babur da öz ana dilinin zənginliyini göstərmək üçün onun mənalı xəzinəsini, xüsusən, omonim və sinonim tükənməzliyini sərgiləyən bədii sənət və üsullara ayrıca üstünlük verirdi. Bu nöqteyi-nəzərdən həssas şairin dillər əzbəri olmuş aşağıdakı şahanə beytinə dərinləndirən diqqət yetirmək kifayətdir:

**Ləbin bağırimi qan qıldı,
gözümdən qan rəvan qıldı,
Neçün halım yaman qıldı,
mən ondanbir sorarım var.**

Burada da, yuxarıda müşahidə etdiyimiz kimi, əgər daxili qafiyələr (qan, rəvan, yaman) hesabına mısraların axıcılıq kəsb etməsi klassik ənənədən qaynaqlanırsa, birinci mısradə biri-birinə uyğun söz və anımların (ləb, qan, bağır, qanlı göz yaşı) işlədilməsi ilə yaranan tənəsüb sənəti və ikinci mısradəki ”bir sorarım var” ifadəsinin iki mənası (”bir sualım var” və ”bir busə almağım var”) ilə üzə çıxan ehyam sənəti böyük sənətkar məharətinin bənzərsiz nümayişi kimi oxucunu məftun edir.

İkinci nümunə:
**Bahar əyyamıdır, dəxi yigitliyin əvanıdır,
Gətir, saqi, şərabi-nab ki, işrət zamanıdır.**

**Gəhi səhra üzarı lələ şəkildən erur gülgün,
Gəhi səhni-çəməni gül çöhrəsindən ərgüvanıdır.**

**Yenə səhni-çəməni boldu münəqqəş rəng güllərdən,
Məgərki sünnin nəqqaşına rəng imtahanıdır.**

**Üzün, ey sərv, canım gülşəninin təzə güzləri,
Qədin, ey gül, həyatım bağının sərv-i-rəvanıdır.**

**Nə yerdə bolsan, ey gül, əndədir çün canı Baburun,
Qəribinə tərəhhüm eyləgil ki, Əndicanıdır.**

Bu gözəl nümunədən də bəlli olduğu kimi, Baburun məhəbbət lirikasının özünəməxsus tərəflərindən biri də ondan ibarətdir ki, onun müxtəlif janrlarda yaranmış, bir sıra lirik dürdənələrində eşq-məhəbbət tərənnümü Vətən həsrəti və qurbət iztirabı ilə birlikdə ifadə olunur. Bu da yuxarıda vurğuladığımız kimi, ilk növbədə böyük şairin erkən gəncliyindən tutmuş ömrünün sonuna qədər həyatda üzləşdiyi çətinliklər

dən və çeşidli sərgüzəştlərdən qaynaqlanır. Baburun məhəbbət yaşantısını təsirli və səmimi ifadə etmək baxımından misilsiz məharət sahibi olduğuna ikinci qezəl nümunəsində bir daha heyret edirik. Qezəlin bütün başqa beytlərində rast gəlinən və az-çox özündən əvvəlki klassik ənənələrlə səsleşən istiaə və bənzətmələrdən (sərv, gül, gülsərv, qırmızı şərəb, lələ və s.) sonra axırıncı beytdə, dərin və təsirli lirik yaşantının yekununda yenidən baburənə yüksək bədii məharətin şahidi oluruq. Şair böyük həssaslıqla ”əndə can” və ”Əndican” sözlərinin səsleşməsindən istifadə edərək, qezəlin məqtəsində ehyam sənətinin bənzərsiz nümayini yaratmağa müvəffəq olur.

Babur yaradıcılığında sevgi və məhəbbət tərənnümünün daha bir özünəməxsus təzahür forması sözügedən yaşantıların başqa həyatsevər hisslər və duyğularla (gözəllik, səfa, dostluq, həmdəmlilik, həmdərdlik və s.) birlikdə vəsf olunması və aşılmasıdır. Bu nöqteyi-nəzərdən şairin məşhur qezəllərindən daha bir nümayişi diqqətlə nəzərdən keçirmək məqsəduyğun olardı.

Üçüncü nümunə:
**Yaz fəsli, yar vəsli, dostlarının söhbəti,
Şeir bəhsi, eşq dərdi, badənin keyfiyyəti.
Yaz fəsliində çaxır içməyin özgə halı var,
Kimə bu nəşə müeyssər bolsa, vardır dövləti.**

**Eşq dərdini çəkib hər kim ki tapsa vəsli-yar,
Ol zaman bolğay unut yüz ilki hicran şiddəti.
Dostlarının söhbətində nə xoş olğay bəhsi-şeyr,
Ta bilingəy hər kişinin təbi ilə haləti.**

**Kim bu üç işi müvafiq tapsa ol üç vaxt ilə,
Bundan artıq bolmağay, Babur, cahanın işrəti.**

Bu bənzərsiz qezəl nümunəsi isə hər şeydən öncə, öz nikbinliyi və həyatsevərliyi ilə diqqətəlayiqdir. Onda insan həyatının arzu-istək və ümid mənbəyi olan duyğu və yaşantıların bu qədər üzvi vəhdətdə və biri-biri ilə qırılmaz əlaqədə verilməsi oxucunu dərinləndirməklə bərabər, onu bir daha inandırır ki, belə nikbinlik və həyatsevərlik aşılaman bir nümunə yalnız Zəhireddin Məhəmməd Babur kimi həyatın hər üzünü görmüş, o cümlədən, məhəbbətin acı-şirininə dadmış, ən başlıcası, öz iradəsi ilə həmin çətinliklərin hamısından qalib ayrılmış bir şair-hökmdarın və öz mətanəti ilə artıq hicran iztirablarını geridə qoymuş bir aşiq-şairin qələmindən çıxıbilərdi.

**Bəxtiyar Məmmədov,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat
İstitutunun”Azərbaycan - Türkmənistan -
Özbəkistan ədəbi əlaqələr” şöbəsinin
böyük elmi işçisi, doktorant**